

ΔΥΟ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΝΑΟΙ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΜΠΕΝΙΖΕΛΩΝ

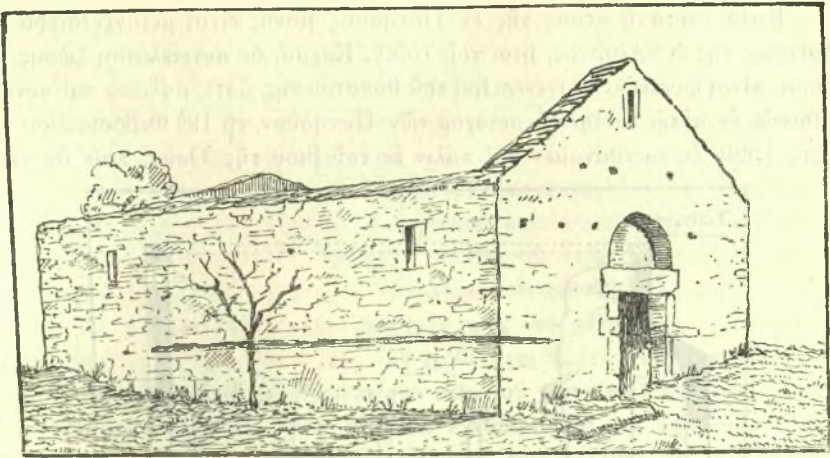
Ἐκ τῶν εἰς τὴν ἀρχοντικὴν Ἀθηναϊκὴν οἰκογένειαν τῶν Μπενιζέλων ἀνηκόντων ἐκκλησιαστικῶν κτισμάτων γνωστὸν ἀρχιτεκτονικῶς τυγχάνει μέχρι τοῦδε μόνον τὸ ἐν Ἀθήναις μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τὸ καὶ ἄλλως ἀπὸ τῆς ἰδρυτρίας αὐτοῦ Φιλοθέης Μπενιζέλου καὶ τῆς «Ὁσίας Φιλοθέης, ἧ καὶ «τῆς Κυραῆς» ἐπιλεγόμενον, ὅπερ κατηδαφίσθη δυστυχῶς ἐν ἔτει 1893 ὑπὸ τοῦ τότε μητροπολίτου Ἀθηνῶν Γερμανοῦ Καλλιγᾶ, ἵνα ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἀνεγερθῆ τὸ νέον μητροπολιτικὸν μέγαρον. Ἡ κάτοψις τοῦ μοναστηρίου τούτου ληφθεῖσα, ἐντολῇ τοῦ μακαρίτου Γ. Λαμπάκη, ὑπὸ τοῦ κ. Ἰω. Φιλιππίδου, ἐδημοσιεύθη πρό τινος ὑπὸ τοῦ κ. Ευγγουπόουλου ἐν τῷ Β' τεύχει τοῦ Εὐρετηρίου τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος (σελ. 108 εἰκ. 138). Εἰς μικρὰν δ' ἀπὸ τῆς μονῆς ταύτης ἀπόστασιν ὑπῆρχεν ἐν τῇ σημερινῇ ὁδῷ Φωκίωνος καὶ ἄλλος μικρὸς ἰδιόκτητος ναὸς τῶν Μπενιζέλων ἢ «Παναγία τοῦ Ἁγγέλου»¹ (Μπενιζέλου) κατεδαφισθεὶς καὶ οὗτος μετὰ πολλῶν ἄλλων, ὅπως παράσχη ὑλικὸν οἰκοδομῆς τοῦ νέου μητροπολιτικοῦ ναοῦ.

Ποία ἦτο ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διάταξις τοῦ ναοῦ τούτου ἀγνοοῦμεν· πιθανώτατα θὰ ἦτο μικρὰ τις μονοκάμαρος βασιλική.

Τὰ δύο ἀνωτέρω μνημονευθέντα κτήρια εὐρίσκοντο, ὡς εἶδομεν, ἐντὸς τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ περιελήφθησαν ἐν τῷ σχετικῷ τεύχει τοῦ Εὐρετηρίου· δὲν πρόκειται ἐπομένως νὰ γίνῃ περὶ αὐτῶν μακρότερος λόγος ἐνταῦθα. Ἡμᾶς κατωτέρω θέλουσιν ἀπασχολήσει δύο ἄλλα τῆς αὐτῆς ἑξαιρετικῶς φιλοθρήσκου οἰκογενείας κτίσματα, σφριζόμενα εὐτυχῶς εἰσεῖτι εἰς ὀπωσδήποτε καλὴν κατάστασιν, κείμενα δ' ἐκτὸς τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὰ περίχωρα². Εἶναι δὲ ταῦτα· 1^{ον} Ὁ ἐν Πατησίοις ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου, μετόχιον τῆς μονῆς Ὁσίας Φιλοθέης, καὶ 2^{ον} ὁ ἐν τῷ κατὰ τὸν Ἐλαιῶνα κτήματι Ἀλεξάνδρου (Μπενιζέλου) ναῖσκος τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου. Τῶν δύο τούτων κτισμάτων ὄχι μόνον τὸ σχέδιον δὲν ἦτο δημοσιευμένον, ἀλλ' οὐδ' ἡ ἐλα-

¹ Βλέπε σχετικῶς M o m m s e n, Athenæ Christianæ 121. Δ. Γ. ρ. Καμπούρογλου, Ἱστορ. τῶν Ἀθηναίων τ. Β' σελ. 274-275 καὶ Ἀθην. Ἀρχοντολόγιον σελ. 87, Ἀνδρ. Ευγγουπόουλου, Εὐρετήριο σελ. 110.

² Ἔτερα ἐκκλησιαστικὰ κτίσματα τῶν Μπενιζέλων ὑπῆρχον ἐν Καλογρέζῃ τῆς Ἀττικῆς, ἐν Κέα κλπ. Περὶ τούτων θέλομεν γράφει ἄλλαχού.

Εἰκ. 1. Ὁ ἐν Παθησίοις ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου.

χίστη ἀρχιτεκτονικὴ αὐτῶν περιγραφὴ ἐγένετο μέχρι τοῦδε¹. Ἄς μοὶ ἐπιτραπῆ λοιπὸν νὰ συμπληρώσω διὰ τῆς παρουσίας μικρᾶς μελέτης, ἣν θ' ἀφιερῶσω εἰς αὐτά, τὰς πολυτίμους πληροφορίας, ἃς παρέσχε περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Μπενιζέλων², ἀπὸ ἱστορικῆς, γενεαλογικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ λαογραφικῆς ἀπόψεως ὁ ἀκάματος Ἀθηναιοδίφης καὶ σεβαστὸς μου φίλος κ. Δημ. Γρ. Καμπούρογλου.

1. Ο ΕΝ ΠΑΤΗΣΙΟΙΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΑΝΔΡΕΟΥ

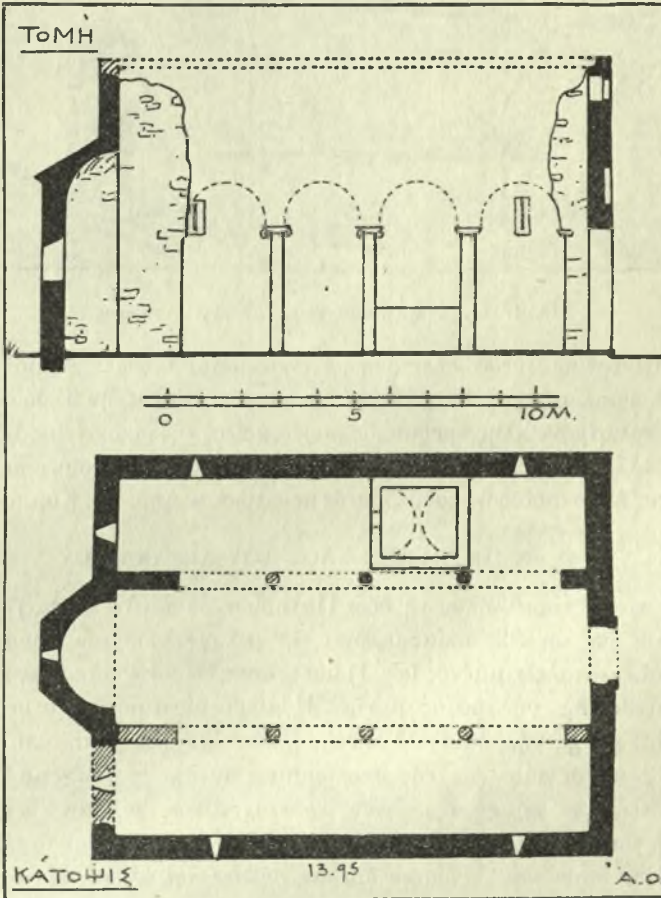
Ἐπί τινος παραλλήλου τῇ ὁδῷ Παθησίων ὁδοῦ (Λευκωσίας) καὶ παραπλεύρως τῆς ὑπ' ἀρ. 32 οἰκίας ὑψώνει τὴν μελαγχολικὴν του πρόσοψιν ναὸς ἄστεγος καὶ ἐγκαταλελειμμένος (εἰκ. 1) ὅστις ἀπετέλει ποτὲ τὸ καθολικὸν μικρᾶς μὲν ἀλλ' ἀνθούσης γυναικείας μονῆς. Ἡ μικρὰ αὕτη μονὴ ἦτο μετόχιον τῆς ἐν Ἀθήναις μονῆς τῆς ὁσίας Φιλοθέης κτισθεῖσα καὶ αὐτὴ ὑπὸ τῆς ἰδίας Ὀσίας, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς, ἐν ἣ λέγεται³ ὅτι: πολλοὶ ἀκούοντες τὴν φήμην τῆς ἁγίας προσερχόμενοι ἐλάμβανον ψυχικὰς καὶ σωματικὰς ἰατρείας· ὅθεν διὰ τὴν τοιαύτην ἐνόχλησιν καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν μοναζουσῶν, ὅπου καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἠῦξανε καὶ ἐστενοχωρεῖτο τὸ μοναστήριον, ἐπαρακινήθη ἡ ἁγία καὶ ᾤκοδόμησε καὶ ἕτερον, μακρὰν ὀλίγον τῆς πόλεως, εἰς τόπον λεγόμενον Πατήσια, πρὸς τελειότεραν ἡσυχίαν τῶν ἀδελφῶν, εἰς τὸ ὁποῖον συγχάζουσα συνεφιλοσόφει καὶ συνηκαεῖτο μετὰ τῶν ὀπ' αὐτήν».

¹ Μνεῖα τοῦ μετοχίου τῶν Παθησίων ὑπὸ Δ. Γρ. Καμπούρογλου ἐν Ἰστ. τῶν Ἀθηναίων Β' 267 καὶ ἐν Ἀρχοντολογίῳ σελ. 80 καὶ 102 σημ. 1.

² Τὸ Ἀθηναϊκὸν Ἀρχοντολόγιον, Ἀθῆναι 1921, σελ. 208. Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης.

³ Νέον Λειμωνάριον ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Χίου, ἐν Βενετίᾳ 1819 σελ. 124-128.

Κατὰ ταῦτα ἡ κτίσις τῆς ἐν Πατησίοις μονῆς εἶναι μεταγενεστέρα τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐν Ἀθήναις, ἥτοι τοῦ 1550. Ἐπειδὴ δὲ συνετελέσθη ζώσης τῆς Ὁσίας εἶναι φυσικῶς προγενεστέρα τοῦ θανάτου της, ὅστις μάλιστα καὶ συνέβη πιθανῶς ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ μετοχίῳ τῶν Πατησίων, τῇ 19^ῃ Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1589, ὡς μανθάνομεν καὶ πάλιν ἐκ τοῦ βίου τῆς Ὁσίας, καθ' ὃν «τῶν

Εἰκ. 2. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ ἐν Πατησίοις ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου.

ἐκ τῆς Ἄγαθ τινὲς τρέφοντες πρὸ πολλοῦ κατ' αὐτῆς μῖσος καὶ ἔχθραν ἀνείκαστον διὰ τὰς αἰτίας ἐκεῖνας, ὅπου ἐν προοιμίῳις εἰρήκαμεν, ἐπῆγαν διὰ νυκτὸς εἰς τὸ ἐν Πατησίοις εἰρημένον μονύδριον (ἔτυχε δὲ τότε νὰ ἐπιτελῆται ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ ἡ ἁγία μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν νὰ προσμένωσι τῷ θείῳ ναῷ, ὀλονύκτιον ἀκολουθίαν ποιῶσαι) καὶ εἰσπηδήσαντες πέντε ἐξ αὐτῶν, ἤρπασαν τὴν ἁγίαν, καὶ ἀπὸ τὰς περισ-

οὐδὲ μάλιστα καὶ τὰ τραύματα τὴν ἄφησαν σχεδὸν ἡμιθανῆ. Ἡ δὲ ἐπὶ τούτῳ πολλὰς εὐχαριστίας τῷ Θεῷ ἀναπέμψασα, μετ' ὀλίγον καιρὸν τῶν πληγῶν ἐκείνων ἐδέξατο τὸ μακάριον τέλος καὶ ἀπῆλθε πρὸς τὰς οὐρανίους χοροστασίας κατὰ τὸ χιλιοστὸν πεντακοσιοστὸν ὀγδοηκοστὸν ἔνατον ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ, τοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς δεκάτην ἑνάτην».

Ὡς δὲ ἡ ἐν Ἀθήναις μονὴ δὲν διελύθη μετὰ τὸν θάνατον τῆς Φιλοθέης, οὕτω καὶ τὸ μετόχιον τῶν Πατησίων ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον καὶ ἐπιδίδον, προσανξάνον δὲ καὶ τὴν περιοχὴν του διὰ τῆς ἀγορᾶς γειτονικῶν κτημάτων. Τοῦτο τοῦλάχιστον μαρτυρεῖ πωλητήριον ἔγγραφον¹ κτήματος κειμένου παρὰ τὸ ἐν Πατησίοις μικρὸν μετόχιον πρὸς «τὸ μοναστήρι τῆς Κυραῆς» (= Φιλοθέης) χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ 1595, ἦτοι ἕξ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τῆς Ὀσίας. Ἄλλην ὅμως μεταγενεστέραν περὶ τοῦ μετοχίου εἰδήσιν δὲν ἔχομεν. Ἄγνοοῦμεν ἐπομένως πότε ἀκριβῶς ἐγκατελείφθη καὶ ἠρειπώθη. Ἄν ὅμως κρίνωμεν ἐκ τῆς παντελοῦς ἐξαφανίσεως τῶν κελίων του καὶ ἐκ τῆς ἀρκετὰ παχείας ἐπιχώσεως, ὑφ' ἧς καλύπτεται τὸ ἔσωτερικὸν τοῦ ἀστέγου παραμείναντος καθολικοῦ του, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὴν ἐγκατάλειψιν εἰς χρόνους ἀρκετὰ μεμακρυσμένους, ἴσως καὶ πολὺ πρὸ τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821.

Μετὰ δὲ τὴν ἐγκατάλειψιν αὐτοῦ ὁ ναὸς τοῦ μετοχίου ἐχρησιμοποιήθη πιθανώτατα ὡς κοιμητήριον, ὡς ἀποδεικνύουσιν οἱ ἐν τῷ ἔσωτερικῷ του εὐρισκόμενοι τάφοι καὶ τὸ παρὰ τὸν τρίτον ἕξ ἀνατολῶν κίονα τῆς νοτίας κιονοστοιχίας θολοσκεπὲς ὀστεοφυλάκιον, ὅπερ βραῖνον ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ δαπέδου ὑψοῦται κατὰ 1.20 ὑπὲρ αὐτὸ (ὄρα κάτωσιν εἰκ. 2).

Ἐλθῶμεν ἤδη εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐξέτασιν τοῦ ναοῦ, ἦν μετὰ δυσκολίας ἐπεχειρήσαμεν λόγῳ τῆς παχείας ἐπιχώσεως τοῦ ἔσωτερικοῦ, ὑφ' ἧς ἐκαλύφθησαν πλείστα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ὁ γλυπτὸς διάκοσμος.

Ὡς ἡ παρατιθεμένη (εἰκ. 2) κάτωσιν δεικνύει, τὸ καθολικὸν τοῦ ἐν Πατησίοις μετοχίου εἶχε τὸν τύπον τρικλίτου βασιλικῆς μετὰ μιᾶς μόνον πρὸς ἀνατολὰς ἡμιεξαγωνικῆς ἀψίδος. Αἱ ἔξωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ ὀρθογωνίου εἶναι 10.75 × 13.95. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτηρίου, πάχους 0.60, εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ κοινῆς τοιχοποιίας παραμειγμένης μετὰ μικρῶν τεμαχίων κεράμων, φέρουσι δὲ καὶ παρεμβλήτους ξυλοδεσιάς, ὧν διατηροῦνται μέχρι σήμερον τὰ ξύλα (πβλ. εἰκ. 1). Ὁ ναὸς ἔφερε μίαν καὶ μόνην θύραν εἰσόδου κειμένην ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Οἱ πρὸς τὰ ἔξω σταθμοὶ τῆς θύρας ταύτης ἐσηματίσθησαν διὰ μαρμαρίνων τεμαχίων ληφθέντων ἕξ ἀρχαίων κτηρίων. Ἐπί τινος μάλιστα τεμαχίου διαφαίνεται καὶ ἀρχαία ἐπιγραφή ἀπολαξενθεῖσα ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν. Ὑπεράνω δὲ τῆς θύρας εὐρίσκεται κόγχη ἡμικυκλικὴ ἐν τῷ βάθει τῆς ὁποίας εἰκονίζετο πιθανώτατα ὁ ἅγ. Ἀνδρέας ἢ ἄλλη τις θρη-

¹ Ἀναφέρεται ὑπὸ Δ. Γρ. Καμπούρογλου ἐν Ἀρχοντολογίῳ σελ. 86.

σκευτική παράστασις. Ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι δὲν ἦσαν κεκονιαμένοι, ἀλλ' ἀπλῶς ἀρμολογημένοι.

Τὸ δὲ ἔσωτερικὸν τοῦ ναοῦ διηρεῖτο διὰ δύο κιονοστοιχιῶν εἰς τρία κλίτη, ὧν τὸ μέσον ἦτο, ὡς συνήθως, πλατύτερον τῶν δύο ἄκρων. Ἐφ' ἑκατέρας δὲ κιονοστοιχίας ὑπῆρχον ἀνὰ τρεῖς κίονες ἀντικρύζοντες πρὸς δυσμὰς μὲν δύο παραστάδας ἔξεχούσας τοῦ τοίχου κατὰ 0.60, πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοὺς χωρίζοντας τὸ ἱερὸν ἀπὸ τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ ἰσχνοὺς (0.45) τοίχους. Οἱ κίονες ἦσαν μονόλιθοι καὶ μαρμάρειοι, ἀπετελοῦντο δ' ἐκ κορμοῦ ὕψους 3.02 καὶ κιονοκράνου, ὅπερ εἷς τινας μὲν ἦτο ἰωνικόν, εἰλημμένον προφανῶς ἐξ ἀρχαίου κτηρίου, εἰς ἄλλους δ' εἶχε τὴν μορφήν ἀνεστραμμένης κολούρου πυραμίδος, ὕψους 0.23, ἐπὶ τῶν δύο στενῶν πλευρῶν τῆς ὁποίας εἰκονίζοντο φύλλα καλάμου ἑκατέρωθεν κύκλου περιβάλλοντος ἰσοσκελῆ σταυρόν. Ὅμοιαν διὰ φύλλων καλάμου καὶ ἐνσταύρου κύκλου διακόσμησιν ἔφερε καὶ τὸ ἐπίκρανον τῆς ΒΔ. παραστάδος, ὅπερ ἀπόκειται σήμερον παρὰ τὴν βᾶσιν τῆς παραστάδος ἐν τῇ ἐπιχώσει. Εἰκόνα τοῦ ἐκ παλαιοχριστιανικοῦ προφανῶς κτηρίου εἰλημμένου γλυπτοῦ τούτου παρέχομεν παραπλεύρως ἐν ἀναπαράστασει (εἰκ. 3).

Εἰκ. 3. Ἐπίκρανον τῆς ΒΔ παραστάδος τοῦ ναοῦ.

Ἐπὶ τῶν κίωνων ἔβαινον τόξα, ὧν αἱ γεννήσεις διακρίνονται σαφῶς κατὰ τὰς ἄκρας παραστάδας τῆς νοτίας κιονοστοιχίας, αἵτινες διετήρησαν (εἰκ. 2) καὶ τμήματα τοῦ ὑπεράνω τῶν κιονοστοιχιῶν ὑψουμένου τοίχου. Ὁ τοῖχος ὅμως οὗτος δὲν ἐβάσταζε φωταγωγὸν ὑψούμενον ὑπὲρ τὴν στέγην τῶν πλαγίων κλιτῶν, διότι ἡ ξυλίνη στέγη, δι' ἧς ὁ ναὸς ἐκαλύπτετο, ἦτο ἀδιασπᾶστος δικλινής, ὡς σαφῶς μαρτυρεῖ ὁ ἀρτίως διατηρηθεὶς τοῖχος τῆς προσόψεως.

Ἄξια παρατηρήσεως εἶναι ἡ διάταξις τοῦ ἱεροῦ, ὅπερ δὲν συνεκινῶνει, ὡς συνήθως, διὰ θύρας μετὰ τοῦ διακονικοῦ καὶ τῆς προθέσεως, ἀλλ' ἐχωρίζετο ἀπ' αὐτῶν διὰ κλειστοῦ τοίχου. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸν λοιπὸν ναόν, ὅστις ἐκαλύπτετο διὰ ξυλίνης στέγης, ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ ἔστεγάζετο διὰ τεταρτοσφαιρίου ἐξ ὀπτοπλίνθων, ἐφ' ὧν μάλιστα διετηρήθησαν ἀμυδρὰ τὰ λείψανα τῆς τοιχογραφίας τῆς Πλατυτέρας.

Τὸ ἔσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἦτο λίαν σκοτεινόν, ὡς συνήθως εἰς τοὺς ναοὺς τῶν πρώτων μάλιστα αἰῶνων τῆς Τουρκοκρατίας. Πράγματι, ἀφοῦ, ὡς εἵπομεν, φωταγωγὸς δὲν ὑπῆρχεν ὑπὲρ τὸ μέσον κλίτος, ὅλον τὸ εἰσερχόμενον φῶς παρείχετο μόνον διὰ στενῶν καὶ δίκην πολεμιστρῶν κατεσκευασμένων παραθύρων, ὧν ἀνὰ δύο μὲν ἠνοίγοντο ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κτηρίου,

ἀνὰ ἓν δ' ἑκατέρωθεν τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ καὶ τέλος ἔν εὐρίσκετο ἐπὶ τῆς προσόψεως παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ αἰτώματος.

Τὸ σχῆμα τῆς τρικλίτου ξυλοστέγου βασιλικῆς ἦτο λίαν σύνηθες καὶ πρό, μάλιστα δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας· τὸ ἐπανευρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλα σύγχρονα κτήρια, ὡς π. χ. ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις μονῇ τῆς Ὁσίας Φιλοθέης, τὸν Ἀγ. Φίλιππον, τὴν Ὑπαπαντὴν καὶ τὸν Ἀγ. Γεώργιον τοῦ Ὄρωποῦ κλπ. ἔνθα μάλιστα ἡ στέγη εἶναι ἀδιασπάστως δικλινῆς, ὡς ἐν τῷ ναῷ τῶν Πατησίων.

2. Ο ΕΝ Τῷ ΕΛΑΙΩΝΙ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ

Ὁ ναὸς οὗτος εὐρίσκεται, ὡς εἴπομεν, ἐντὸς τοῦ ἐν τῷ Ἐλαιῶνι κτήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου Μπενιζέλου, ὅπερ σήμερον εἶναι ἰδιοκτησία τῆς οἰκογενείας

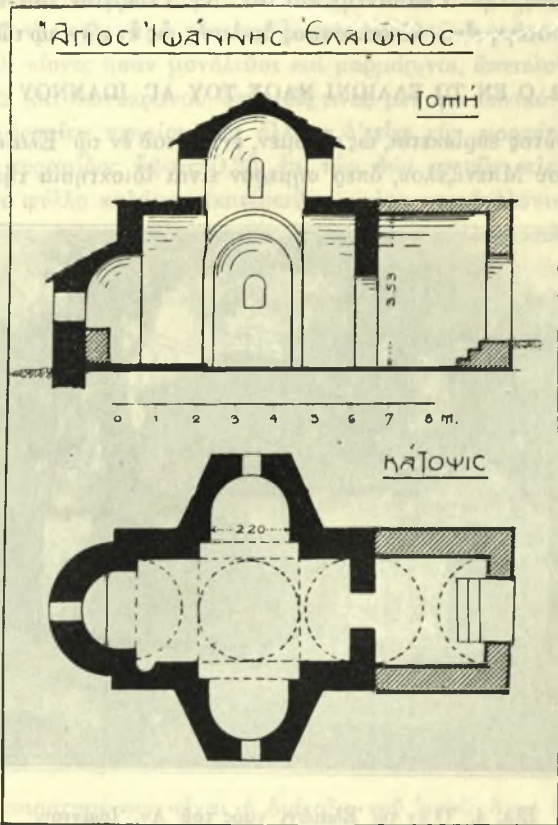
Εἰκ. 4. Ὁ ἐν τῷ Ἐλαιῶνι ναὸς τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου.

Μερκάτη, ἐκ θηλυγονίας ἀπογόνου τῶν Μπενιζέλων. Τὸ κτῆμα τοῦτο ἐκτείνεται πρὸς δυσμὰς σχεδὸν μέχρι τῆς ἀσφαλτοστρώτου ὁδοῦ, ἣτις ἀφορμωμένη ἀπὸ τῆς ἐν χιλιόμετρον βορείως κειμένης Ἱερᾶς Ὀδοῦ (παρὰ τὸ Πυριτιδοποιεῖον) ὀδηγεῖ πρὸς τὴν Ἁγίαν Βαρβάραν καὶ τὴν Κοκκινιάν. Ὁ δὲ ναῖσκος, σφζόμενος σχεδὸν ἀνέλεπτος χάρις εἰς τὴν εὐλαβῆ φροντίδα τῶν κτητόρων, κεῖται εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπὸ τῆς εἰρημένης ὁδοῦ ἀπόστασιν ἐν μέσῳ πυκνῶν καὶ ὑψηλῶν παλαιῶν δένδρων (εἰκ. 4).

Ἐν κατόψει ὁ ναὸς παρουσιάζει τὸ σχῆμα σταυροῦ (εἰκ. 5) φέροντος κατὰ τὴν ἀνατολικήν, τὴν βόρειον καὶ τὴν νοτίαν αὐτοῦ κεραίαν ἀνὰ μίαν

κόγχην, ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἐξωτερικῶς ἡμικυκλική, αἱ δὲ δύο ἄλλαι ἡμιεξάγωνοι. Κατὰ δὲ τὴν δυτικὴν κεραίαν εἶναι προσκεκολλημένοι νάρθηξ, κατασκευασθεῖς πιθανώτατα ὀλίγον μεταγενεστέρως, ὡς δεικνύει ἡ μὴ ὀργανικὴ σύνδεσις αὐτοῦ πρὸς τὸν λοιπὸν ναόν.

Ὁ ναὸς ἐσωτερικῶς καλύπτεται κατὰ μὲν τὰς κόγχας διὰ τεταρτοσφαι-

Εἰκ. 5. Κάτοψις καὶ τομή τοῦ ἐν τῷ Ἐλαιῶνι ναοῦ.

ρίων, κατὰ δὲ τὸν σταυρὸν διὰ δύο καθέτως πρὸς ἀλλήλους διευθυνομένων κτιστῶν κυλίνδρων, ὧν ὁ ἀπὸ Β πρὸς Ν βαίνων ἔχει περιορισθῆ εἰς δύο μόνον στενὰ τόξα¹. Ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν δύο κυλίνδρων βαίνει, τῇ μεσολαβῆσει τῶν λοφίων, κυκλοτερῆς τροῦλλος διατρυπώμενος ὑπὸ τεσσάρων μονολόβων παραθύρων καὶ καταλήγων εἰς στέγην κωνικὴν.

¹ Ὁμοία διάταξις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν ἐν Σαλαμῖνι τρίκογχον ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ εἰς ἄλλους ὁμοιοσχῆμους ναοὺς.

Ἡ ἐξωτερικὴ τοιχοποιία τοῦ ναοῦ δὲν εἶναι ἰσόδομος, ἀλλ' ἀκανόνιστος δι' εὐμεγέθων λίθων καὶ ὀριζοντίως παρεμβεβλημένων 0.04 χονδρῶν πλίνθων. Ὅδοντωταὶ ταινίαι καὶ ἄλλη κεραμίνη διακόσμησις δὲν ὑπάρχει. Ἐσωτερικῶς πᾶσαι αἱ ἐπιφάνειαι ἔχουσι δυστυχῶς ἐπιχρισθῆ, ὥστε οὐδὲν ἕγνος τοιχογραφίας διατηρεῖται. Τὸ ὑπάρχον σήμερον κτιστὸν τέμπλον εἶναι πολὺ μεταγενέστερον· τὸ ἀρχαῖον ἦτο μαρμάρινον, οὕτινος διεσώθησαν δύο πλάκες τοῦ θωρακίου πάχους 0.10 καὶ ὕψους 0.92, ὧν ἡ μία εἶναι τεθραυσμένη εἰς δύο. Ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν πλακῶν τούτων (εἰκ. 6) εἰκονίζεται ὀρθογώνιον πλαίσιον φέρον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ πέντε ρόδακας, ἦτοι ἓνα μέγαν ἐν τῷ μέσῳ και-

Εἰκ. 6.

Θωράκιον τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου.

Εἰκ. 7.

Θωράκιον Ἁγ. Ἰωάννου.

λόκυτον πολύφυλλον καὶ ὑπὸ τριμεροῦς περιβαλλόμενον ταινίας καὶ τέσσαρας μικροὺς κατὰ τὰς γωνίας κεκοσμημένους διὰ φυλλωτῶν σταυρῶν καὶ πυροστροβίλου. Ἐξωτερικῶς δὲ τὸ ὀρθογώνιον περιβάλλεται ὑπὸ πλατέος πλαισίου, ἐφ' οὗ ἀνάγλυπτος ἐλικοειδῆς βλαστὸς μετὰ βοτρυῶν ἐκφυομένων ἐναλλάξ κατ' ἀντιθέτους διευθύνσεις. Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου τεμαχίου (εἰκ. 7) εἰκονίζεται καὶ ἄλλιν ὀρθογώνιον διὰ τριμεροῦς ταινίας ἐσχηματισμένον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ἐγγεγραμμένος ρόμβος περιβάλλων ὄρθαιον ἰσοσκελῆ ἀγκυρωτῶν σταυρόν. Τὰ δὲ μεταξύ τοῦ ὀρθογωνίου καὶ τοῦ ρόμβου καταλειπόμενα τριγωνικὰ κενὰ πληροῦσι ρόδακες ἐκ τετραφύλλων ἢ ἑξαφύλλων. Ἡ τεχνοτροπία τῶν πλακῶν τούτων δεικνύει Βυζαντινοὺς χρόνους, ὁμοίους δὲ χρόνους ὑποδηλοῖ καὶ τὸ χρησιμοποιηθὲν σύστημα τῆς τοιχοποιίας. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ

χρησιμοποιηθεῖς ἀρχιτεκτονικὸς τύπος ἀγεί ἡμᾶς νὰ θεωρήσωμεν τὸν ναῖσκον ὡς ποιηθέντα εἰς χρόνους πρὸς τῆς Ἑλώσεως, πάντως ὅμως οὐχὶ πρὸ τοῦ 1300 λόγῳ τῆς ἐλλείψεως κανονικότητος τῶν λίθων, τῆς μὴ χρήσεως ὀδοντωτῶν ταινιῶν, διλόβων παραθύρων κλπ. Εἶναι λοιπὸν ὁ ναῖσκος πιθανώτατα κτίσμα τῶν πρώτων ἐν Ἀθήναις Μπενιζέλων, οἵτινες ἐνεφανίσθησαν περὶ τὸ 1400, ἂν μὴ καὶ προγενέστερος, περιελθὼν εἰς αὐτοὺς ἐξ ἀγορᾶς τοῦ κτήματος ἐν ᾧ εὐρίσκεται. Αἱ πλάκες τοῦλάχιστον τῶν θωρακίων τοῦ τέμπλου δύνανται κάλλιστα νὰ προέρχωνται καὶ ἐκ τέμπλου τοῦ 12^{ου} ἢ 13^{ου} αἰῶνος.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τοῦ τύπον, οὗτος, γνωστὸς ἤδη ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς ¹, ἔτυχε συχνῆς χρήσεως κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, σπανίως δ' ἐφηροσόθη ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐν ἣ ἐπεβάλλετο ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ ἢ ἀνεπίδεικτος ἐμφάνισις τῶν οἰκῶν λατρείας τοῦ Χριστοῦ. Βυζαντινὰ δὲ παραδείγματα μονοκλίτων ἰδίᾳ τρικόγχων ναῖσκων ἔχομεν ἐν Ἑλλάδι ἱκανὰ καὶ δὴ ἐν Ἀττικῇ μὲν τὸν Ἅγ. Δημήτριον παρὰ τὴν παραλίαν τοῦ Σαρωνικοῦ (εἰκ. 8), τὸν Ἅγ. Νικόλαον παρὰ τὸ Κορωπὶ (εἰκ. 9) καὶ τὸν Ἅγ. Ἰωάννην Σαλαμῖνος (εἰκ. 10), ἐν Βοιωτίᾳ τὸν Ἅγ. Σώζοντα τῆς Σκριποῦς (εἰκ. 11), ἐν Ἀργολίδι τὸν Ἅγ. Νικόλαον τῶν Μεθάνων ², ἐν Ἀχαΐᾳ τὸν Ἅγ. Νικόλαον τοῦ χωρίου Πλατάνι, ἐν Λακωνίᾳ τὸν τοῦ Προφήτου Ἥλια παρὰ τὸ Γεράκι ³, ἐν Εὐβοίᾳ τὸν σταυρεπίστεγον Ἅγ. Χαράλαμπον τῆς Μονῆς Λευκῶν παρὰ τὸ Αἰλωνάρι ⁴, ἐν Μακεδονίᾳ τὸν Ἅγ. Νικόλαον τῶν Σερρῶν ⁵ καὶ τὴν Κουμπελίδικην τῆς Καστοριᾶς ⁶, ἐν Ἠλείῳ τὸν σταυρεπίστεγον ναὸν τοῦ Ἅγ. Ἰωάννου Προδρόμου ἐπὶ τῆς νησίδος τῶν Ἰωαννίνων ⁷ καὶ τὸν τῆς Καστρύτσας ⁸, ἐν Κρήτῃ τὸν τῶν Ἅγ. Ἀποστόλων ἐν Ἀπάνω Μούλια ⁹ καὶ ἀλλαχοῦ ἄλλους, ἀναγομένους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς πρὸ τῆς Ἑλώσεως χρόνους.

Τὸν ἀπλοῦν τρίκογχον τύπον συναντῶμεν κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ ἐν τῇ παλαιᾷ Σερβίᾳ (Σμεντέρεβο ¹⁰, Κρούσεβατς ¹¹, Ρουδενίτσα ¹², Κάλε-

¹ Βλ. ὅσα σχετικῶς ἔγραψεν ὁ H. Vincent ἐν Revue Archéologique 11 (1920) 82-111.

² Lampakis, Mémoire sur les antiquités chrétiennes σελ. 22 εἰκ. 24.

³ Lampakis, Mémoire, σελ. 18 εἰκ. 18.

⁴ Millet, École Grecque εἰκ. 79.

⁵ Π. Ζωγράφος, Δελτ. Χριστ. Ἀρχ. Ἐταιρ. Περ. Β' τόμ. Δ' σελ. 4 εἰκ. 1.

⁶ Ευγγόπουλος, Π. Ἀρχ. Ἐτ. 1926 σελ. 118.

⁷ Antonin, Iz Rumelij πίν. XI, Millet, École Grecque σελ. 93 εἰκ. 48.

⁸ Ευγγόπουλος, Ἠλειο. Χρονικά τόμ. 1 σελ. 56 μετὰ δύο μόνον πλευρ. κογχῶν.

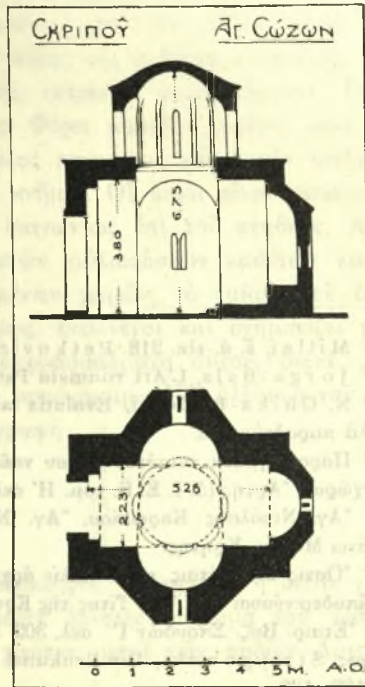
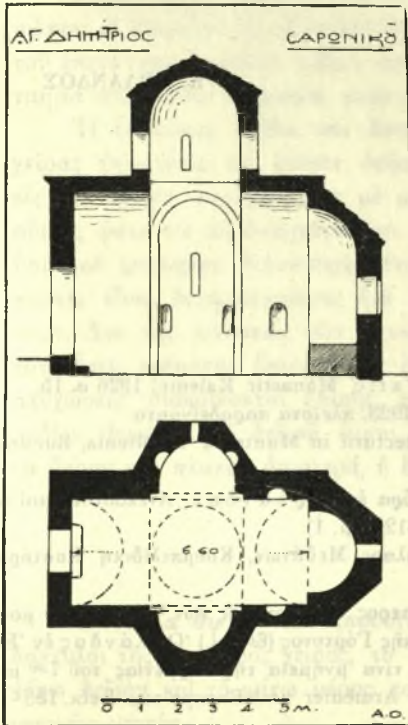
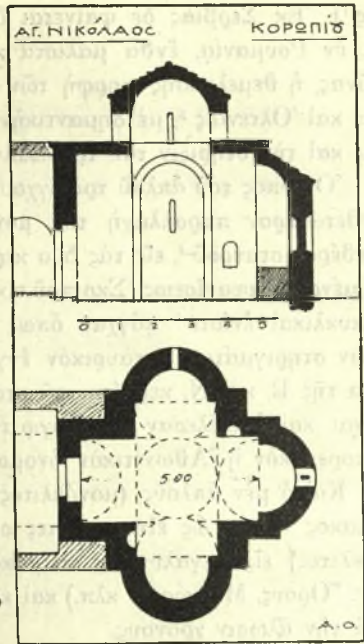
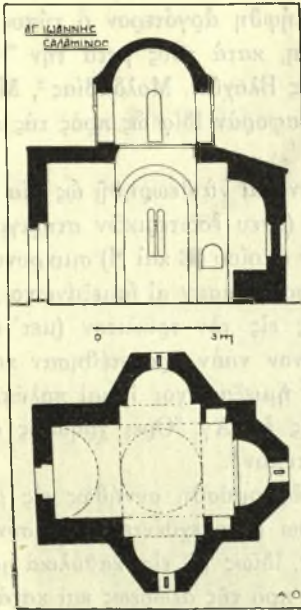
⁹ Antonin, Iz Rumelij πίν. XII.

¹⁰ Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta τόμ. II σελ. 208, εἰκ. 177.

¹¹ Millet, L'Ancient Art Serbe εἰκ. 177.

¹² Millet, ἔ. ἀ. εἰκ. 190.

¹³ Millet, ἔ. ἀ. εἰκ. 211.

νις¹). Ἐκ Σερβίας δὲ φαίνεται ὅτι παρελήφθη ἀργότερον ὁ τύπος οὗτος καὶ ἐν Ρουμανία, ἐνθα μάλιστα καὶ ἀπέβη, κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἄλωσιν αἰῶνας, ἢ θεμελιώδης μορφή τῶν ναῶν τῆς Βλαχίας, Μολδαβίας², Μουντενίας καὶ Ὀλτενίας³, μὲ σημαντικὴν ὁμως διαφορὰν ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὰς ἀναλογίας καὶ τὴν στήριξιν τοῦ τρούλλου.

Ὁ τύπος τοῦ ἀπλοῦ τρικόγχου ναοῦ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς μία ἐπὶ τὸ συνθετώτερον παραλλαγή τοῦ μονοκλίτου (ἄνευ ἐσωτερικῶν στηριγμάτων) ἐλευθέρου σταυροῦ⁴, εἰς τὰς δύο κεραίας τοῦ ὁποίου (Β καὶ Ν) σμικρυνόμενας καὶ μέχρις ἐξαφανίσεως (Σκριποῦ εἰκ. 11) προσετέθησαν αἱ ἡμιεξάγωνοι, ἢ καὶ ἡμικυκλικαὶ ἐνίοτε⁵ κόγχαι, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὸν τρίκλιτον (μετ' ἐσωτερικῶν στηριγμάτων) σταυρικὸν ἐγγεγραμμένον ναὸν προσετέθησαν κατὰ τὰ ἄκρα τῆς Β. καὶ Ν. κεραίας τοῦ σταυροῦ αἱ ἡμιεξάγωνοι ἢ καὶ πολύπλευροι κόγχαι καὶ ἀπετέλεσαν τὸν, λόγῳ τῆς συχῆς ἐν Ἀγ. Ὁρει χρήσεως αὐτοῦ, Ἑγυπτιακὸν ἢ Ἀθωνικὸν ὀνομασθέντα τύπον⁶.

Καὶ ὁ μὲν ἀπλοῦς (μονόκλιτος) τύπος ἐφηρηόσθη συνήθως εἰς μικρᾶς κλίμακος ναοὺς, ὡς εἶναι πάντες οἱ ἀνωτέρω καταλεχθέντες, ὁ δὲ σύνθετος (τρίκλιτος) εἰς μεγαλυτέρας κλίμακος ναοὺς, ἰδίως δὲ εἰς καθολικὰ μονῶν (Ἀγ. Ὁρους, Μετεώρων κλπ.) καὶ κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἄλωσιν χρόνους.

Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

¹ Millet, ἔ. ἀ. εἰκ. 218. Petkovic'-Tatic' Manastir Kalenic' 1926 σ. 15.

² Jorga-Bals, L'Art roumain Paris 1923, πλείστα παραδείγματα.

³ N. Ghika-Budesti, Evolutia arhitecturii in Muntenia si Oltenia, Bucuresti πολλά παραδείγματα.

⁴ Παραδείγματα τοιοῦτου τύπου ναῶν ὄρα ἐν Ὀρλάνδου Ἀνέκδοτοι ναοὶ τῶν περικύκλων Ἁρτης (Δ. Ι. Ε. Ε. τόμ. Η' σελ. 312 σημ. 1).

⁵ Ἀγ. Νικόλαος Κορωπίου, Ἀγ. Νικόλαος Μεθάνων, Κουμπελίδικη Καστοριάς, Ἀπάνω Μούλια Κρήτης.

⁶ Ὅστις ἐν τούτοις εἶναι πολὺ ἀρχαιότερος τῆς ἰδρύσεως τῶν Ἀθωνικῶν μονῶν ὡς ἀποδεικνύουσι ὅ τε Ἀγ. Τίτος τῆς Κρητικῆς Γόρτυνος (6ου αἰ.) Ὀρλάνδος ἐν Ἐπετηρ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν Γ' σελ. 302 καὶ τινὰ μνημεῖα τῆς Ἀρμενίας τοῦ 7ου μ. Χ. αἰῶνος, St rzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa τόμ. I εἰκ. 185-186 καὶ 188-189.